

dacă este o persoană trebuie să aibă și o natură, fiind o creatură și neavând natura umană și nici divină, trebuie să aibă natură îngerească, așa cum a fost creat de Dumnezeu. Ceea ce înseamnă că natura îngerească diavolul nu a pierdut-o în momentul căderii sale.

Câteva rânduri mai încolo, Emilianos spune că „dacă demonul s-ar pocăi, va deveni de îndată înger” (p. 156). Afirmatie ce o susține pe cea de mai sus – analizată succint și sper corect de noi –, dar și deschide altă perspectivă: demonii se pot pocăi?⁴⁰ De această dată răspunsul său este clar, sprijinindu-se pe autoritatea Părinților⁴¹: „Refuzul lui Dumnezeu pentru ca demonii să se pocăiască este veșnic, adică din clipa în care demonul a căzut, căderea i-a fost veșnică” (p. 157).

După lectura cărții traduse de Ieromonahul Agapie, un lucru îmi este limpede: nu știu ce a dorit să spună monahul athonit printre rândurile tâlcuirii sale, știu însă ce a spus explicit Emilianos despre Maxim, care „este cuprinzător și metodic, însă metodic în mod ortodox. Cuvintele nu-i izvorăsc din logică, nici dintr-un oarecare sistem al său. Atinge, la momentul potrivit, toate problemele sensibile, este un anatomist al duhului omenesc!” (p. 65). Iar îndemnul maximian – folosit ca *motto* de traducător – trebuie urmat cu sfințenie: „acele bunuri de care s-a împărțit cineva prin harul lui Dumnezeu este dator să le transmită, fără zgârcenie, și altora” (*Capete teologice și iconomice* I, 29). Cum se transmit aceste bunuri depinde de fiecare dintre noi.

Florin Crîșmăreanu
Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași

Autobiografia lui Bertrand Russell, introducere de Michael Foot, traducere din engleză și note de Anca Bărbulescu, Editura Humanitas, București, 2018, 411p, ISBN: 978-973-50-6262-0

ceruri” (trad. D. Stăniloae, ed. 2006, p. 377). Sau: „cele ce sunt de una și aceeași fire sau ființă, se disting între ele ca ipostasuri sau ca persoane (ταῖς ὑποστάσεσιν, ἡγῶν προσώποις), cum e cazul cu îngerii, cu oamenii și cu toate creaturile ce se contemplează în specie și gen. Căci îngerul se deosebește de înger, și omul, de om, și boul, de bou, și câinele, de câine, după ipostas, dar nu după fire și ființă” (*Ep. 15, PG 91, 549C*; trad. D. Stăniloae, *Scrieri și Epistole hristologice și duhovnicești*, București, EIBMO, 2012, p. 187). Ceea ce înseamnă că natura fiecărei creaturi menționate de Maxim rămâne neschimbată indiferent de alegerile fiecărui ipostas în parte.

⁴⁰ Această problemă este analizată de Teognost în al său *Thesaurus* (traducere de Laura Enache, ediție îngrijită, introducere, note și bibliografie de pr. Dragoș Bahrim, Iași, *Doxologia* (col. *Viața în Hristos. Pagini de Filocalie*, nr. 5), 2015, pp. 159-163).

⁴¹ Spre exemplu, Sfântul Ioan Damaschin, *Dogmatică*, traducere de pr. D. Fecioru, București, 2004, p. 41: „ceea ce este moartea pentru oameni, aceea este căderea pentru îngeri. După cădere ei nu mai au posibilitatea pocăinței, cum nu o au nici oamenii după moarte”.

Recenzii

Publicată în original într-o serie de trei cărți, cuprinzând anii 1872-1914, 1914-1944 și 1944-1967, traducerea românească a autobiografiei lui Bertrand Russell reprezintă un eveniment editorial. (Menționăm că, în perioada comunistă, la Editura Politică, a fost tradus primul volum.) Vorbim despre unul dintre cei mai originali și influenți filosofi ai secolului al XX-lea, a cărui gândire s-a remarcat deopotrivă prin rigoare logică – fiind prieten cu L. Wittgenstein, A.N. Whitehead sau G.E. Moore –, dar și prin simplitatea expresiei. După cum afirma autorul prefeței, această simplitate era una căutată în mod voit, exersată, având ca scop principiul: cu cât stilul e mai simplu, cu atât este mai puțin probabil ca cineva să mintă.

Într-adevăr, cititorul va fi frapat de sinceritatea reflecțiilor lui Bertrand Russell, fie că este vorba de aspecte ale vieții personale, fie de munca sa asiduă pe tărâmul minții. Dintr-o viață bogată în evenimente, deopotrivă pe plan extern și intern, nu lipsesc cuceririle amoroase, reușitele intelectuale, călătoriile (cea mai cunoscută fiind cea făcută, în 1920, în Rusia, și care l-a detminat apoi să respingă categoric comunismul), luptele politice – care l-au și dus să fie condamnat șase luni la închisoare – dar și situarea, uneori, pe marginea disperării și a nebuniei (nu întâmplător primul volum se intitula în original *The Spirit of Solitude*, „Spiritul singurății”). Așadar fiecare va găsi în această incursiune (auto)biografică ceea ce caută!

Un interes deosebit prezintă cartea și pentru cititorul interesat de viața religioasă-morală. Și aceasta în pofida faptului că avem de-a face cu un ateu autodeclarat, autorul cunoscutei cărți *Why I am not a Christian* („De ce nu sunt creștin”, trad. M. Iacob, Minerva, București, 1980). Bertrand Russell nu a fost lipsit de „credințe” (*Credințele mele*, trad. S.G. Drăgan, Humanitas, București, 2014), și mai ales a fost îndeaproape interesat de raportul între religie și știință (*Mysticism and Logic and Other Essays*, George Allen & Unwin, London, 1918; *Religie și știință*, ed. a II-a, trad. M. Medeleanu, Herald, București, 2018), ca și de aspectele vieții morale ale omului de astăzi (a se vedea de ex. cartea, netradusă încă, din păcate, în limba română: *Marriage and Morals*, George Allen & Unwin, London, 1929).

Cele afirmate mai sus își găsesc fundament în chiar în primele cuvinte cu care se deschide autobiografia lui Russell: „Mi-au stăpânit viața trei pasiuni, dar de o intensitate copleșitoare: dorința de iubire, căutarea cunoașterii și mila greu de îndurat față de suferința omenirii” (p. 19). Acestea se regăsesc pe deplin în istoria vieții autorului, fiind cele care l-au detminat, de cele mai multe ori, în luarea deciziilor.

Referitor la ultimul aspect, cel al milei față de suferința semenilor, trebuie spus că s-a materializat pe trei direcții principale: lupta pentru drepturile femeilor, lupta pentru socialismul democratic și, în fine, lupta pentru împiedicarea distrugerii nucleare a lumii.

Pericolul nuclear a fost o preocupare care l-a apropiat pe Russell de alți autori cunoscuți din epocă, cum ar fi H.G. Wells. Dacă acesta din urmă anticipase, în scrierea din 1914 *Lumea eliberată*, acest pericol, B. Russell l-a dezvăluit în toate consecințele sale inimaginabile într-o carte publicată în 1959, *Common Sense and nuclear Warfare* („Bunul-simț și războiul nuclear”). Aici autorul își afirmă categoric atitudinea pacifistă categorică, respingând acuzația cum că odinioară ar fi susținut folosirea bombei atomice împotriva URSS, pentru a împiedica cealaltă parte să se lanseze în cursă. Dimpotrivă, Russell a

anticipat că în viitorul nu prea îndepărtat mult mai multe țări vor poseda capacitatea de a distruge lumea.

Revenind la „crezul” lui Bertrand Russell, el se regăsește în *Post-Scriptum*-ul care încheie volumul de față. Se îngemănează două coordonate: cunoașterea, căutarea certitudinii – care l-a apucat spre logica matematică –, iar pe de altă parte căutarea fericirii (a se vedea și *În căutarea fericirii*, trad. S.G. Drăgan, Humanitas, București, 2011). Credința sa sinceră a fost că trebuie respinsă ideea fatalistă că omul se naște ca să sufere. Nu este mai puțin adevărat că „păstrarea speranței în lumea noastră ne solicită inteligența și energia” (p. 406). Sunt obstacole ce trebuie depășite, iar Russell nu ezită să le enumere deopotrivă pe cele de pe plan exterior și de pe plan interior. Astfel, în primul rând se cuvin a fi amintite extremismele comuniste, fasciste și naziste; ele au făcut ca „libertatea să fie considerată o slăbiciune, iar toleranța a fost constrânsă să îmbrace mantia trădării”; drept urmare, „idealurile vechi sunt considerate irelevante și numai doctrinele aspre atrag respect”. În al doilea rând, se evidențiază lupta interioară ce a decurs prăbușirii religios-estetice: „am pornit la drum cu convingerea că iubirea, liberă și curajoasă, poate cuceri lumea fără luptă”, pentru ca mai apoi „am ajuns să susțin un război amar și groaznic”.

Ar fi o greșeală să credem că autobiografia lui Russell este una marcată de pesimism. Din contră, este o pledoarie în favoarea vieții asumate, a luptei pentru idealuri (și poate și acesta este unul dintre motivele care îl făceau să afirme pe autorul prefetei, Michael Foot, că „este una dintre autobiografiile cu adevărat mari ale limbii engleze”, p. 14). La o analiză mai atentă, „crezul” autorului se vedește a fi unul marcat, într-o tainică profunzime, de valorile evanghelice creștine. În pofida unor eșecuri și neajunsuri, credința, nădejdea, dragostea sunt idealurile căutate în viața sa. Astfel, autorul vede o „victorie” în următoarele aspecte: „Se poate să fi conceput greșit adevărul teoretic, dar nu m-am înșelat când am crezut că există așa ceva și că merită să ne dedicăm lui. Se poate să fie crezut că drumul spre o lume cu oameni liberi și fericiți avea să fie mai scurt decât se dovedește a fi, dar nu m-am înșelat când am crezut că o astfel de lume este posibilă și că merită să trăiești pentru a o aduce mai aproape. Toată viața am urmărit o viziune atât personală, cât și socială. Personală: să am grijă de tot ce este nobil, de tot ce este frumos, de tot ce este blând; să îngădui momentelor de mare intuiție să-mi ofere înțelepciunea lor în vremuri mai triste. Socială: să văd cu ochii imaginației societatea care va fi creată, în care indivizii cresc liberi și în care ura și lăcomia și invidia mor pentru că nu au cu ce să se hrănească. În toate acestea cred, iar lumea, cu toate ororile ei, nu m-a clintit” (p. 408).

Toate biografiile filosofului, logicianului și eseistului Bertrand Russell datorează enorm autobiografiei acestuia (deși unele scot la lumină aspecte mai puțin luminoase din viața sa). Dintre cele mai importante contribuții în acest sens amintim: Ronald W. Clark, *The Life of Bertrand Russell* (Knopf, 1976), Dora Russell, *The Tamarisk Tree: My Quest for Liberty and Love* (Putnam's, 1975), Katharine Tait, *My Father Bertrand Russell* (Harcourt Brace Jovanovich, 1975), A.J. Ayer, *Bertrand Russell* (Viking, 1972), sau Ray Monk, *Bertrand Russell: 1921-1970, The Ghost of Madness* (Free Press, 2016). În limba română se cuvine a fi amintită: Anthony Clifford Grayling, *Russell. O scurtă introducere*, trad. Teodor Gugi, All, București, 2009.

Recenzii

În încheierea prologului, Bertrand Russell mărturisea că viața sa „a meritat trăită și bucuros aș trăi-o din nou dacă mi s-ar da ocazia” (p. 20). Este o mărturisire care ar trebui să ne facă, pe fiecare dintre noi, să ne întrebăm: ne trăim oare viața în așa fel încât să merite și, mai ales, să o trăim exact la fel dacă ni s-ar da ocazia? Altfel spus, pentru ce trăim?

**Conf. Univ. Dr. Daniela Preda, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sf. Andrei Șaguna”
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu**

Hannah Arendt, *Viața spiritului*, traducere din engleză de S.G. Drăgan, Editura Humanitas, București, 2018, 471p., ISBN: 978-973-50-6238-5

Publicată postum, în 1975, *The Life of the Mind* („Viața spiritului”) este o carte neterminată; ea cuprinde, în esență, o serie de conferințe ținute în 1973, celebrele Gifford Lectures, pe care autoarea ar fi vrut să le extindă sub forma a trei volume: „Gândirea”, „Voința” și „Judecata”. În cele din urmă, au fost finalizate abia primele două, care se regăsesc acum integral traduse și în limba română (din cea de-a treia sunt redat doar fragmente de lucru).

Luând ca temă de analiză principalele trei activități ale minții, autoarea demonstrează o foarte bună cunoaștere a istoriei filosofiei europene, cu accent pe necesitatea Gândirii și ascensiunea și decăderea Voinței în cultura occidentală. O serie de considerații trebuie privite în oglindă cu reflecțiile sale asupra procesului nazistului Eichmann, ale cărui fapte fuseseră consecința unui mediu care și-a pierdut capacitatea de reflecție (auto)critică (vezi *Eichmann la Ierusalim. Raport asupra banalității răului*, trad. Mariana Neț, Humanitas, București, 2007). Astfel, chiar dacă Gândirea nu creează de la sine moralitate, adevăr sau cunoaștere, ea creează premisele unei auto-conștiințe care le face pe acestea posibile. Gândirea devine sursa indispensabilă a înțelesului în experiență, iar filosofii îi ignoră pe cei care fac greșeala de a confunda nevoia de cunoaștere cu urgența de a ști, diprețuind toată gândirea care nu produce adevăruri științifice. (Actualitatea acestei perspective este binecunoscută oricărui cercetător implicat azi în mediul universitar pe domeniul *Arts and Humanities*...) Dar Kant a văzut diferența decisivă între „rațiune-gândire-esențe-înțeles” (*reason-thinking-essences-meaning*), pe de o parte, și cogniție-cunoaștere-aparențe-adevăr (*cognition-knowledge-appearances-truth*), pe de altă parte. De altfel, Socrate însuși postulase, cu milenii în urmă, precedentul moral: viața lipsită de gândire nu are sens (iar punctul de plecare în acest proces de autocunoaștere este exprimat de dictonul celebru: „cunoaște-te de tine însuși”).

Analizele profunde și elegante din prima parte trec în partea a doua într-un dialog cu marii gânditori ai filosofiei europene asupra naturii și rolului Voinței. Important, descoperirea Voinței a avut loc în lupta creștinismului cu păcatul, parcurgând apoi un lung drum care o lega pe aceasta de progres. În mod paradoxal, s-a ajuns însă la o criză a negării progresului, libertății și auto-determinării la Nietzsche și Heidegger. Dar deși H. Arendt apăra gândirea și voința liberă, ea nu deplânge defel gândirea secularizată a lumii moderne.